

PROPUNERI PENTRU DIGITALIZAREA DEX³

ȘTEFANIA OPREA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti” /
Universitatea din București, Facultatea de Litere
vulpe_steffania@yahoo.com

ALEXANDRU ANGHELINA

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
anghelinaalexandru@yahoo.com

CLAUDIUS TEODORESCU

Institutul de Filologie Română „A. Philippide” / Universitatea „Transilvania” din Brașov
claudius.teodorescu@gmail.com

Cuvinte-cheie: DEX³, digitalizare, dicționar electronic.

Keywords: DEX³, digitisation, electronic dictionary.

La aproximativ o jumătate de secol de la apariția primului **Dicționar explicativ al limbii române** (DEX), Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” își propune editarea unei noi ediții a dicționarului, care, pentru prima dată, va avea și o versiune digitală disponibilă publicului.

Având în vedere că două lucrări editate de Departamentul de lexicografie și etimologie (DLR și DELR) au deja versiuni electronice (dlri.ro / delr.solirom.ro), considerăm că și Dicționarul explicativ trebuie să beneficieze de o asemenea versiune, cu atât mai mult cu cât acesta este destinat unui public larg, eterogen, spre deosebire de primele două, al căror public-țintă este, prin comparație, unul relativ restrâns.

Un alt argument în favoarea digitalizării îl reprezintă ușurința cu care un asemenea dicționar poate fi consultat, dar și actualizat. Spre deosebire de dicționarele clasice, pe hârtie, un dicționar digital este mult mai flexibil, poate fi îmbunătățit constant și poate oferi cititorilor informațiile într-un timp foarte scurt.

Astfel, lucrarea de față dorește să facă o serie de propuneri referitoare la viitoarea versiune digitală a dicționarului, propuneri care au în vedere următoarele aspecte:

- gruparea componentelor articolului de dicționar;
- distribuția sensurilor;
- tratamentul locuțiunilor, expresiilor, sintagmelor etc.;
- filtrarea informației.

1. GRUPAREA COMPONENTELOR ARTICOLULUI DE DICȚIONAR

Prima propunere pe care dorim să o facem se referă la restructurarea grafică a componentelor articolului de dicționar: cuvânt-titlu, sensuri și subsensuri, informații referitoare la indicațiile gramaticale, la pronunțările alternative, la variante și etimologie.

Deși structura actuală a dicționarului este potrivită pentru varianta clasică, pe hârtie, din rațiuni ce țin de dimensiunea finală a textului tipărit, suntem de părere că varianta online nu este și nici nu trebuie condiționată de aspecte legate de întinderea pe verticală a unei intrări. O prezentare mai „aerisită” a informației poate fi un real avantaj pentru cititor. Segmentarea unei intrări în paragrafe permite identificarea rapidă a componentelor care îi pot interesa mai mult pe cititori (indicațiile de folosire, sintagme, expresii). De asemenea, utilizarea unui cod de culori pentru fiecare paragraf poate favoriza consultarea dicționarului.

TIPĂR, *tipare*, s.n. **1.** Ansamblul operațiilor de tipărire a unui text; tehnica, meșteșugul de a tipări; ansamblul mijloacelor tehnice prin care se imprimă un text. ✧ *Tipar adânc* = calcografie (**1**). *Tipar înalt* = metodă de tipărire cu forme de tipar în relief. ✧ Expr. *A da (ceva) la tipar* = a preda (o lucrare) spre publicare. (*A fi* sau *a se afla*) *sub tipar* = (a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire. **2.** Model, prototip după care se confecționează sau se toarnă diferite obiecte [...] (DEX 2016)

VS

TIPĂR, *tipare*, s.n.

1. Ansamblul operațiilor de tipărire a unui text; tehnica, meșteșugul de a tipări; ansamblul mijloacelor tehnice prin care se imprimă un text.

- **Sintagme**

Tipar adânc
calcografie (**1**).

Tipar înalt
metodă de tipărire cu forme de tipar în relief.

- **Expresii**

A da (ceva) la tipar
a preda (o lucrare) spre publicare.

A fi sub tipar | A se afla sub tipar
(a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire.

2. Model, prototip după care se confecționează sau se toarnă diferite obiecte.

- **Sinonime**
șablon

TRANSGRESIÚNE, *transgresiuni*, s.f. (Geol.) Proces de înaintare a apelor marine peste o porțiune de uscat, fie datorită creșterii nivelului mării, fie unor mișcări de ridicare a scoarței terestre. [Pr.: -si-u-. – Var.: **transgrésie** s.f.] – Din fr. **transgression**, lat. **transgressio**, -onis. (DEX 2016)

VS

TRANSGRESIÚNE, *transgresiuni*, s.f.
GEOLOGIE

Proces de înaintare a apelor marine peste o porțiune de uscat, fie datorită creșterii nivelului mării, fie unor mișcări de ridicare a scoarței terestre.

Pronunțat: -si-u-.

Variante: **transgrésie** s.f.

Etimologie

Din fr. **transgression**, lat. **transgressio**, -onis.

2. DISTRIBUȚIA SENSURILOR

Încă de la prima ediție a dicționarului din 1975 – informație menținută până la ultima ediție din 2016 – se menționează că „sensurile îndepărtate din interiorul unui articol se semnalează prin litere majuscule (A, B etc.) sau cifre romane (I, II etc.), cele înrudite explicit – prin cifre arabe (1, 2 etc.) ori litere mici (a, b etc.), iar cele dependente de un sens principal prin semnul ♦.” (DEX 1975; DEX² 2016: XI)

Deși la modul general suntem de acord cu evidențierea filiației semantice în cadrul articolului de dicționar, punem sub semnul întrebării transparența semnului „♦”, ca marcator al subordonării semantice, în condițiile în care dicționarul folosește și „◇”.

Una dintre soluțiile pe care le avem în vedere pentru evitarea potențialelor confuzii este înlocuirea celor două semne cu subcategorizări de tipul 1.1., 1.2. etc. pentru evidențierea subsensurilor și marcarea în clar a sintagmelor, expresiilor, locuțiunilor etc. prin formulările **Expresii**, **Sintagme**, **Locuțiuni** etc. (v. supra).

Astfel, intrarea TEZĂUR poate avea următoarea structură:

TEZĂUR , <i>tezaure</i> , s.n.
1. Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; <i>p. ext.</i> avere, bogăție. 1.1. Loc unde se păstrează obiectele de preț. 1.2. Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară. 2. Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise. 2.1. Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat. 2.2. Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie. 3. <i>Fig.</i> Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor. 3.1. Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci.
Pronunțat: <i>-za-ur</i> .
Etimologie Din lat. thesaurus .

VS

TEZĂUR, *tezaure*, s.n. **1.** Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; *p. ext.* avere, bogăție. ♦ Loc unde se păstrează obiectele de preț. ♦ Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară. **2.** Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise. ♦ Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat. ♦ Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie. **3.** *Fig.* Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor. ♦ Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci. [Pr.: *-za-ur*] – Din lat. **thesaurus**. (DEX 2016)

Alternativ, există posibilitatea renunțării complete la indicarea relațiilor de subordonare dintre sensuri. Important este ca cititorul să aibă acces la toate informațiile referitoare la un anumit cuvânt într-o manieră corectă din punct de vedere științific, dar în același timp ușor de parcurs. Nu trebuie uitat că pentru o privire detaliată asupra unui anumit cuvânt, pentru o prezentare de tip monografic există Dicționarul-tezaur al limbii române (DLR).

TEZÁUR, *tezaure*, s.n.

1. Cantitate mare de monede, bijuterii, pietre scumpe sau alte obiecte de preț, strânse și păstrate în loc sigur; *p. ext.* avere, bogăție.
2. Loc unde se păstrează obiectele de preț.
3. Bani sau obiecte prețioase ascunse de multă vreme în pământ și care au fost descoperite întâmplător; comoară.
4. Totalitatea aurului și a altor metale prețioase, efecte etc. care se găsesc în depozitul unei bănci de emisie, constituind acoperirea biletelor de bancă sau a bancnotelor emise.
5. Totalitatea bunurilor de care dispune statul la un moment dat.
6. Locul unde se păstrează depozitele de metale prețioase, bani sau efecte ale statului sau ale unei bănci; visterie.
7. *Fig.* Ceea ce este foarte iubit și prețuit; odor.
8. Patrimoniu cultural (material și spiritual) al unei societăți, al unei epoci.

Pronunțat: -za-ur.

Etimologie

Din lat. **thesaurus**.

Abordarea propusă de noi pentru tratamentul sensurilor și subsensurilor nu este o noutate în lexicografie, ci este mai curând o preferință în ceea ce privește cantitatea și calitatea informației prezentate.

Prezentăm mai jos definițiile pentru intrarea MALADIV din DEX (2016) și din Larousse (versiunea electronică) împreună cu propunerile noastre pentru noua ediție a dicționarului.

Un avantaj al celei de-a doua opțiuni îl constituie posibilitatea de a ordona sensurile strict în baza criteriul frecvenței lor în limbă. Astfel, dacă ceea ce era notat ca subsens este sau devine în timp mai utilizat de către vorbitori decât sensul căruia îi este subordonat semantic, va putea fi mutat pe poziția cuvenită, fără să producă o problemă redactorului. Este chiar cazul adjectivului *maladiv*, care, în prezent, apare în mediul online în măsură mult mai mare în structuri specifice celor două subsensuri, marcate prin simbolul ♦ (ex., „gândul maladiv”, „interes maladiv”, „narcisism maladiv”, „impuls maladiv”, „patos maladiv” etc.). Pentru a preîntâmpina situația nefavorabilă de a marca printr-un alt semn grafic decât o cifră primul sens al unui cuvânt, credem că varianta propusă de noi reprezintă o soluție care ar trebui luată în calcul.

MALADÍV, -Ă, maladivî, -e, adj. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos; bolnăvicios. ♦ (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală. ♦ Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i> – Din fr. maladif. (DEX 2016)	maladif, maladive adjectif 1. Qui est sujet à être malade : Un enfant maladif. Synonymes: chétif – délicat – fragile – malingre – souffreteux – valétudinaire (littéraire) Contraires: fort – résistant – robuste – sain – solide – vigoureux 2. Qui dénote une maladie : Un air maladif. 3. Se dit d'un comportement, d'un sentiment poussé à un tel point qu'il est assimilé à une maladie : Une jalousie maladive. Synonyme: morbide (https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/maladif/48810)
MALADÍV, -Ă, maladivî, -e, adj. 1. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos. ● Sinonime bolnăvicios 1.1. (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală. 1.2. Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i> Etimologie Din fr. maladif.	MALADÍV, -Ă, maladivî, -e, adj. 1. (Despre oameni) Care are aspect nesănătos. ● Sinonime bolnăvicios 2. (Despre stări, înclinații etc.) Care arată, trădează o boală. 3. Care este exagerat, anormal, mai ales în comportamentul psihic. <i>Sensibilitate maladivă. Frică maladivă.</i> Etimologie Din fr. maladif.

3. TRATAMENTUL LOCUȚIUNILOR, EXPRESIILOR, SINTAGMELOR ETC.

În ceea ce privește tratamentul locuțiunilor, al expresiilor sau al sintagmelor, considerăm că varianta actuală a dicționarului are o abordare neunitară. Dacă expresiile și locuțiunile sunt explicit marcate prin **Expr.**, respectiv **Loc.** (cu diverse subcategorizări), sintagmele nu au un marcaj explicit, fiind precedate doar de „◇”.

O soluție de uniformizare a modului în care sunt tratate asemenea structuri o reprezintă, în opinia noastră, marcarea explicită asociată cu un anumit tip de marcaj grafic. Fiind vorba despre un dicționar online, utilizarea culorilor atât pentru tipul structurii, cât și pentru background, corelată cu poziționarea sintagmei sau a expresiei și a definiției pe rânduri separate, poate fi în avantajul cititorului.

TIPĂR, *tipare*, s.n.

[...]

- **Sintagme**

Tipar adânc
calcografie (1).

Tipar înalt

metodă de tipărire cu forme de tipar în relief.

- **Expresii**

A da (ceva) la tipar

a preda (o lucrare) spre publicare.

A fi sub tipar | A se afla sub tipar

(a fi sau a se afla) în pregătire la tipografie pentru a apărea, (a fi sau a se afla) în curs de tipărire.

Un alt aspect referitor la sintagme sau locuțiuni pe care dorim să îl abordăm îl reprezintă poziția acestora în cadrul intrării de dicționar. Tradițional, acestea sunt definite sub sensul de care aparțin:

CĂUTĂ, *căut*, vb. I. **I. I. Tranz. 1.** A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după... ◇ Expr. *A căuta cuiva ceartă* (sau *pricină*) *cu lumânarea* = a provoca ceartă cu orice preț. *N-ai ce căuta* (unde) = nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli unde. *A căuta* (pe cineva sau ceva) *cu ochii* = a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc. *A căuta cu gândul* = a se sili să-și aducă aminte. *A căuta privirile cuiva* = a încerca să întâlnească privirile cuiva. (DEX 2016)

În versiunea propusă de noi, intrarea ar putea avea următoarea formă:

CĂUTĂ, *căut*, vb. I.

I. Tranz.

1. A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după...

● **Expresii**

A căuta cuiva ceartă cu lumânarea | A căuta pricină cu lumânarea
a provoca ceartă cu orice preț.

N-ai ce căuta (undeva)

nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli undeva.

A căuta pe cineva cu ochii | A căuta ceva cu ochii

a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc.

A căuta cu gândul

a se sili să-și aducă aminte.

A căuta privirile cuiva

a încerca să întâlnească privirile cuiva.

2. *Intranz.* A cerceta, a scotoci, a cotrobăi.

3. A se deplasa undeva pentru a găsi pe cineva; a se interesa undeva de prezența cuiva.

4. A încerca să obțină ceva, a urmări ceva.

5. *Refl.* (Despre mărfuri) A avea căutare, a se cere.

II.

1. *Intranz.* A se interesa, a se ocupa de...

● **Expresii**

A-și căuta de treabă | A-și căuta de treburi | A-și căuta de nevoi | A-și căuta de cale | A-și căuta de drum

a se preocupa numai de propriile treburi, a-și vedea de treabă.

2. *Intranz. și tranz.* A purta de grijă (unui bolnav), a se îngriji de...

° *Refl.* *Se caută la doctor.*

2.1. A băga de seamă, a fi atent.

3. *Tranz.* A-și da silința, a se strădui să...

4. *Tranz. impers.* A trebui, a se cuveni.

III.

1. *Intranz.* A se uita, a privi, a urmări cu ochii.

● **Expresii**

Fam. **A-i căuta (cuiva) în coarne**

a răsfăța (pe cineva).

2. *Fig.* A fi îndreptat, orientat spre...; (despre ființe) a se îndrepta spre...

3. *Tranz.* A cerceta, a examina.

4. *Intranz.* A avea sau a da aspectul sau înfățișarea de...

5. *Intranz.* și *tranz.* *Fig.* A lua în considerație, a se lua după... *Nu căuta că-s mic.*

6. *Intranz.* (În superstiții) A cerceta poziția stelelor, a bobilor etc. pentru a prezice viitorul.

Pronunțat: -că-u-.

Variante: *pop.* **cătă** vb. I

Etimologie

Lat. ***cautare**.

O modalitate alternativă de grupare a informației în cadrul fiecărei intrări, abordare pe care, deși nu se pliază pe modelul tradițional al dicționarului (cu sintagmele subordonate sensurilor), o considerăm utilă pentru cititor, o reprezintă gruparea tuturor sintagmelor, expresiilor, locuțiunilor etc. la sfârșitul articolului, după definiție.

O segmentare a intrării dublată de o prezentare non-liniară poate duce la identificarea rapidă a informației, de la sensurile sau de la particularitățile de pronunțare sau scriere ale unui cuvânt până la diversele expresii, sintagme sau locuțiuni care îl conțin.

CĂUTĂ, căut, vb. I.

I. Tranz.

1. A încerca să găsească pe cineva sau ceva; a umbla după...

2. *Intranz.* A cerceta, a scotoci, a cotrobăi.

3. A se deplasa undeva pentru a găsi pe cineva; a se interesa undeva de prezența cuiva.

4. A încerca să obțină ceva, a urmări ceva.

5. *Refl.* (Despre mărfuri) A avea căutare, a se cere.

II.

1. *Intranz.* A se interesa, a se ocupa de...
2. *Intranz.* și *tranz.* A purta de grijă (unui bolnav), a se îngriji de...
 - ° Refl. *Se caută la doctor.*
- 2.1. A băga de seamă, a fi atent.
3. *Tranz.* A-și da silința, a se strădui să...
4. *Tranz. impers.* A trebui, a se cuveni.

III.

1. *Intranz.* A se uita, a privi, a urmări cu ochii.
2. *Fig.* A fi îndreptat, orientat spre...; (despre ființe) a se îndrepta spre...
3. *Tranz.* A cerceta, a examina.
4. *Intranz.* A avea sau a da aspectul sau înfățișarea de...
5. *Intranz.* și *tranz. Fig.* A lua în considerație, a se lua după... *Nu căuta că-s mic.*
6. *Intranz.* (În superstiții) A cerceta poziția stelelor, a bobilor etc. pentru a prezice viitorul.

Pronunțat: -că-u-.

Variante: *pop. cătă vb. I*

Etimologie

Lat. ***cautare.**

● **Expresii**

A căuta cuiva ceartă cu lumânarea | A căuta pricină cu lumânarea
a provoca ceartă cu orice preț.

N-ai ce căuta (undeva)
nu există motiv, este interzis să vii sau să te afli undeva.

A căuta pe cineva cu ochii | A căuta ceva cu ochii
a încerca să descopere (pe cineva sau ceva) într-un grup, într-o mulțime etc.

A căuta cu gândul
a se sili să-și aducă aminte.

A căuta privirile cuiva
a încerca să întâlnească privirile cuiva.

A-și căuta de treabă | A-și căuta de treburi | A-și căuta de nevoi | A-și căuta de cale | A-și căuta de drum
a se preocupa numai de propriile treburi, a-și vedea de treabă.

Fam. **A-i căuta (cuiva) în coarne**
a răsfăța (pe cineva).

Deși la o primă vedere pare că reorganizarea duce la pierderea legăturii semantice dintre sens și sintagmă, fiind vorba despre un dicționar electronic se pot realiza legături între secțiuni și/sau anumite părți ale anumitor secțiuni, astfel încât relațiile semantice să fie evidențiate numai atunci când utilizatorul își dorește în mod special acest lucru.

4. FILTRAREA INFORMAȚIEI

Pentru a avea un dicționar electronic în adevăratul sens al cuvântului, nu doar o transpunere în format digital a ediției tipărite, suntem de părere că implementarea unui set minimal (pentru început) de filtre ar fi oportună. Rezultatele obținute pe parcursul digitalizării Dicționarului limbii române au arătat că modelul utilizat pentru filtrare este unul fiabil nu numai din punctul de vedere al utilizatorilor, ci și al redactorilor. Astfel, un prim set de filtre ce ar putea fi folosite pentru DEX este compus din: domenii, distribuție geografică și temporală, registru/stil, indicații gramaticale, colocații, informații semantice și frecvență. Ulterior, lista de filtre și modalitățile de posibile combinații se pot rafina în funcție de nevoile concrete de căutare ale majorității utilizatorilor.

La prima ediție online, este necesar ca Dicționarul explicativ al limbii române să fie, pe de o parte, un instrument funcțional pentru un public eterogen, cu funcții specifice unui dicționar electronic, iar, pe de altă parte, să fie un dicționar „mai aerisit”, în care forma completează funcțiile. Prin propunerile din lucrarea de față sperăm să contribuim la atingerea acestui deziderat.

SURSE

- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române. DEX*. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. [Conducătorii lucrării: Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, dr. Luiza Seche, dr. Mircea Seche]. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, 1 049 p.
- DEX² = *Dicționarul explicativ al limbii române. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”*. Ediție revăzută și adăugită. [Tiraj nou]. [Sub conducerea: acad. Marius Sala și dr. Monica [= Monica Mihaela] Busuioc]. București, [Editura] Univers Enciclopedic, 2016, 1 560 p.

delr.solirom.ro
dlri.ro
larousse.fr

PROPOSALS FOR DIGITISING DEX³

Abstract

After almost half a century from its first edition, DEX is on route to having a digital version. Regarding this issue, the paper makes a few suggestions on how this first iteration should be and how a fresh new look and advanced features could benefit the general user.